

УДК 347.98:347.440

Н. О. Петренко, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра адміністративного та господарського права,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ДОГОВІРНА ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

В статті досліджуються історичні аспекти формування, закріплення в нормативних документах Російської імперії договірної підсудності, її правова природа. Також значна увага приділяється одному із найбільш малодосліджених питань, класифікації договірної підсудності.

Ключові слова: договірна підсудність, правова природа підсудності, види підсудності.

Проблема ефективного захисту своїх прав продовжує бути дуже актуальною вже не перший рік. Про це свідчить не тільки зацікавленість у цьому питанні науковців та, відповідно, наявності на сторінках наукових видань численних досліджень з цього приводу, а й інші фактори, такі як значне ускладнення господарських відносин, розширення зовнішньоекономічного співробітництва, збільшення спеціалізації судових спорів, що в свою чергу призводить до розширення судової системи.

Таким чином, питання договірної підсудності є дуже актуальним на сьогоднішній день, оскільки воно безпосередньо стосується захисту особою свого порушеного права. До того ж, зацікавленість до цього питання посилюється у зв'язку із вступом у силу Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яким були внесені зміни до всіх процесуальних нормативно-правових актів, які діють на сьогоднішній день. Так, єдиний процесуальний кодекс, який закріплював договірну підсудність (Цивільний процесуальний кодекс України) зазнав змін з цього питання. Договірна підсудність була виключена. Вищезазначеним законом була розпочата чергова судова реформа в державі. Господарський процес також зазнав значних змін в порядку розгляду справ судами, строках та інших питаннях. Автор висловлює свої сподівання, що законотворець в майбутньому запровадить в господарський процес зміни, якими закріпить договірну підсудність, саме чим надасть додаткові можливості для захисту прав суб'єктам господарювання.

Метою даної статті є дослідження одного із видів підсудності, а саме договірної підсудності. У цій статті автор спробує дослідити історію виникнення цього виду підсудності, вивчити його правову природу. Особлива увага буде приділена класифікації договірної підсудності.

Проблему підсудності, у тому числі і договірної підсудності, досліджували такі вчені, як Е. В. Васьковський, М. А. Рожкова, Н. Г. Єлисеєв.

Проте дотепер недостатньо дослідженими залишилися питання класифікації договірної підсудності. На думку автора науковці не приділяють цьому питанню достатньо уваги, оскільки воно є суто теоретичним. Але теорія часто знаходить свою реалізацію на практиці, дозволяє чітко уявити ефективність правового інституту, необхідність його закріплення, механізм його дії.

Перш за все, вважаємо за необхідне зробити невеличкий історичний екскурс та дослідити правову природу договірної підсудності.

У першому Статуті судочинства торгівельного, який було опубліковано в 1832 році і який в подальшому увійшов до Зводу законів Російської Імперії (маніфес-

том від 31 січня 1833 року «Звід законів» було об'явлено діючим джерелом права), було закріплено право осіб, між якими виник спір, обрати суд для його вирішення. Так, стаття 44 глави третьої Статуту судочинства торгівельного закріплювала наступне: «Відомство кожного Комерційного Суду простирається не далі того міста, в якому його створено, та уїзду цього. Але підсудність по справам, відомству суду належним, розповсюджується як на проживаючих у тому місті та уїзді, так рівно і на тимчасово перебуваючих в ньому. Крім цього, підсудність розповсюджується на всіх без винятку немісцевих торгівців: коли в умовах договору між ними буде постановлено у випадку спору розбиратися саме у тому місті» [1]. Аналогічна норма міститься і в Статуті цивільного судочинства, який також увійшов до Зводу законів Російської Імперії. Так, відповідно до статті 37 для розгляду справи, підсудність якого залежить від місця проживання або перебування відповідача, сторони мають право за взаємною згодою звертатися до того з Мирових судів, якого вони для себе обрали. В цій нормі ми можемо спостерігати певне обмеження щодо вільного вибору суду. Так, сторони самостійно можуть вибрати суд, який буде вирішувати справу, лише з тієї категорії спорів, де підсудність визначається за місцем проживання або перебування відповідача. Тобто, наприклад, на позови, підсудність яких визначається за місцем знаходження майна, правила статті 37 Статуту цивільного судочинства не можуть бути застосовані.

В ході судової реформи 1864 року був прийнятий новий Статут цивільного судочинства. Цей документ також містив в собі положення, які закріплювали можливість сторін самостійно вибрати суд для вирішення спору, який між ними виник. Детальне дослідження Статуту зробив Е. В. Васьковський, який в підручнику цивільного процесу вже використовує термін «договірна підсудність» [2, 100], хоча в самому Статуті цивільного судочинства він не застосовується. У вказаному Статуті також можна спостерігати певні обмеження щодо самостійного вибору суду, який буде вирішувати спір. По-перше, сторони не мали права звернутися до суду вищої інстанції, не звернувшись до першої, та вибрати для вирішення спору будь-яку цивільну палату або цивільний департамент Сенату. По-друге, угодою сторін могла бути змінена тільки загальна або спеціальна підсудність, але не виключна, яка безумовно обов'язкова, оскільки встановлена не стільки в інтересах сторін, скільки для кращого здійснення правосуддя (Статут прямо оговорював це у відношенні до підсудності за місцем знаходження нерухомості (ст. 228) [2, 100]). Такий виняток, на нашу думку, є безспірно доцільним. Таким чином закон здійснював охорону інтересів третіх осіб, які не приймали участі в укладенні угоди про визначення підсудності справи, але мали цілком законне право на участь в спорі в силу своєї зацікавленості у вирішенні долі цього нерухомого майна. Тобто, відсутність такого обмеження могло призвести до зловживання правом сторонами та до недотримання законних прав третіх осіб.

На жаль, Статутом 1864 року не закріплено положення стосовно форми угоди про підсудність, тому можна дійти висновку, що форма такої угоди могла бути будь-якою, в тому числі і усною. Як допускає Е. В. Васьковський, згода могла бути виражена в односторонній письмовій заяві відповідача про згоду на розгляд справи тим судом, до якого подано позов, або в усній заяві відповідача в засіданні суду [2, 100].

У радянські часи відповідно до Закону СРСР «Про державний арбітраж» від 30 листопада 1979 року можливість застосування договірної підсудності не передбачалась.

На сьогоднішній день у діючому Господарському процесуальному кодексі України також не передбачена можливість сторін змінити підсудність спору за взаємною згодою. Діюче процесуальне законодавство не закріплює такого виду підсудності, як договірна. Так, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. з Цивільного процесуального кодексу виключена стаття, яка ре-

гулювала договірну підсудність. Попри це, вважаємо, що це питання є дуже цікавим та вартим уваги.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами [3, ст. 3]. Ця норма спрямована на реалізацію в Україні загальновизнаних міжнародних норм, оскільки відповідає положенням Міжнародного пакту про громадські та політичні права (п. а) ч. 3 ст. 2), Європейській конвенції про захист прав людини (ст. 6). Надання особам можливості самостійно обирати суд, який буде вирішувати спір, що виник між ними, дозволяє у повній мірі реалізувати принцип доступності судочинства, закріплений законодавством. До того ж, існування цього виду підсудності в процесуальному праві є додатковою гарантією для фізичних та юридичних осіб при захисті порушених прав.

Важливим питанням, яке постає при вивченні договірної підсудності, є правова природа угоди про підсудність. Але сучасна українська та російська доктрина не має самостійних, обґрунтованих досліджень стосовно цього питання, що не можна сказати про науку зарубіжних держав. Н. Г. Єлисеєв, досліджуючи угоду про підсудність, наводить, що в доктрині зарубіжних країн існує декілька точок зору щодо правової природи цієї угоди: «одні автори схильні розглядати її як матеріально-правову категорію, оскільки в ній присутні ті ж самі елементи, що і в будь-якому іншому договорі. Інші виходять з того, що основна її мета знаходиться в сфері судової процедури, та бачать в ній інститут процесуального права. Треті називають угоду про підсудність договором *sui generis*» [4, 74–75].

Вважаємо, що угоду про підсудність необхідно віднести до договорів із змішаною правовою природою, які мають відповідати як нормам матеріального, так і процесуального права.

Звісно, укладення угоди про підсудність за своїм змістом не буде відрізнятися від укладення будь-якої іншої угоди, в чому і полягає матеріальна сторона договірної підсудності. Угода про підсудність має відповідати основним принципам договірного права, таким, як рівність сторін договору, свобода договору та інші. Однак, при укладенні такої угоди слід дотримуватися і певних обмежень, які мають закріплюватися в нормах процесуального права. Так, шляхом укладення договору про підсудність сторони можуть змінити тільки територіальну підсудність, але ні в якому разі не виключну або родову підсудність. З іншого боку, угодою про підсудність не можна передбачити розгляд справи по першій інстанції судом апеляційної або касаційної інстанції. Саме з цих підстав угоду про зміну підсудності необхідно відносити до угод із змішаною правовою природою.

Правила договірної підсудності надають сторонам право самостійно визначити суд, до якого вони звернуться в разі порушення їх прав і який буде вирішувати спір, що виник між ними. Однак, ця можливість обмежена низкою положень:

1. договірне визначення підсудності повинно мати місце тільки до вирішення судом питання про відкриття провадження по справі;

2. не допускається зміна виключної підсудності;

3. не допускається зміна родової підсудності;

4. зміна підсудності може відбуватися лише з дотриманням правил підвідомчості спорів.

Визначення підсудності спору допускається лише при існуванні взаємної згоди сторін шляхом укладання угоди про підсудність. Таким чином, ще одним важливим питанням є форма угоди про підсудність. Зміст і форма такої угоди, на нашу думку, має регулюватися процесуальним законодавством, яке наділяє сторони правом змінити підсудність спору за взаємною згодою. Це пов'язано з тим, що укладення угоди має в своєму підґрунті перш за все процесуальні наслідки, а не цивільно-правові або господарсько-правові.

Представляється доречним встановити обов'язковість укладення такої угоди в письмовій формі. Наприклад, сторони, які укладають договір, вправі передбачити у самому тексті договору, що всі спори, які виникнуть в майбутньому із даного договору, будуть вирішуватися певним судом. Така угода може також бути укладена у вигляді окремого договору до виникнення спору або безпосередньо при його виникненні.

Ще одним питанням, якому взагалі не приділяється увага у вітчизняній доктрині, є поняття та види договірної підсудності.

На нашу думку, під договірною підсудністю слід розуміти право сторін за власним бажанням, шляхом укладення письмової угоди (з дотриманням норм матеріального та процесуального права), визначити суд, який буде повноважний вирішувати спір, який виник або може виникнути у майбутньому між ними.

Тобто, вбачається, що суть самої договірної підсудності, в першу чергу, зводиться до укладення угоди про підсудність між сторонами. Тому більш правильним буде в подальшому вести мову про види угоди про підсудність.

Пропонуємо наступну класифікацію угод про підсудність:

1. В залежності від способу укладення угоди про підсудність:

1.1. Окрема угода про підсудність (у вигляді самостійного договору).

1.2. Угода про підсудність, як частина основного договору (у вигляді окремого пункту в договорі або додаткової угоди, яка є невід'ємною частиною основного договору).

2. В залежності від суб'єктного складу та законодавства, яким регулюється укладення угоди про підсудність:

2.1. Третейська угода — угода сторін про передачу спору на вирішення третейського суду відповідно до Закону України «Про третейські суди» від 18.03.2004 р.

2.2. Арбітражна угода (арбітражне застереження) — це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер, чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди (ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 р.). Така угода повинна укладатися тільки з участю іноземного суб'єкту господарювання.

2.3. Угода про підсудність, яка укладається між національними суб'єктами господарювання відповідно до діючого процесуального законодавства України.

Слід зауважити, що автор відносить третейську та арбітражну угоду до різновидів угоди про підсудність, хоча в науці вони вивчаються окремо, і посилань на те, що вони є способами реалізації договірної підсудності, немає. Але вважаємо, що за своїм змістом вони є саме угодами про підсудність, оскільки наділяють сторін правом обрати орган, який буде вирішувати спір, який виникне між ними.

3. За рівнем складності:

3.1. Багаторівневі угоди про підсудність (до таких доречно відносити угоди, які передбачають досудовий порядок врегулювання спору).

3.2. Прості (однорівневі) угоди про підсудність (угоди, які передбачають суд, повноважний у вирішення спору).

4. В залежності від кількості об'єктів угоди:

4.1. Угода про підсудність стосовно конкретного спору, який виник між сторонами (така угода повинна бути укладена до порушення судом провадження у справі).

4.2. Угода про підсудність з невизначеною кількістю об'єктів (така угода укладається стосовно всіх спорів, які можуть виникнути між сторонами в майбутньому в процесі виконання договору).

5. Доречною представляється також запозичення однієї із класифікацій, запропонованих М. А. Рожковою :

5.1. Пророгаційна угода про підсудність (такою угодою сторони визначають підсудність їх справи суду, компетенція якого при відсутності такої угоди не розповсюджується на їх справу).

5.2. Дерогаційна угода про підсудність (такою угодою сторони виключають підсудність їх спору суду, компетенція якого при відсутності такої угоди розповсюджувалась на цю справу) [5, 17].

На підставі аналізу вищенаведених класифікацій доречно дійти висновку, що угода про підсудність може укладатися у великій кількості варіантів, що робить її багатогранною та доступною для суб'єктів господарювання та різних видів договорів.

Правила та види підсудності стрімко розвиваються в процесуальному законодавстві. До цього призводить вже не перша за часи незалежності України судово-реформа. Однак, проблемам підсудності до сьогоднішнього дня не надано досить уваги. Це стосується і питання, яке було підняте у даній роботі. Вважаємо, що інститут договірної підсудності заслуговує на увагу законодавця, оскільки дотепер не вирішено проблеми укладення договорів про підсудність, їх зміни, припинення та визнання недійсними та інш.

Вбачається необхідним внести зміни до діючого Господарського процесуального кодексу України та надати сторонам можливість самостійно обирати суд, який буде вирішувати спір між ними. Це надасть певної динаміки господарським відносинам, дозволить у повній мірі реалізовувати суб'єктам господарювання права, надані їм процесуальним законодавством, та зробить наше законодавство сучасним, прогресивним і таким, що відповідає міжнародним стандартам.

Література

1. Устав судопроизводства торгового — [Электронный ресурс]. — Режим доступа до документа: <http://civil.consultant.ru/elib/>
2. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса. — М., 1917. — 266 с.
3. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. — 2010. — № 55/1. — С.1900.
4. Елисеев Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран. Источники, судоустройство, подсудность: Учебное пособие. — М.: Статут, 2000. — 412 с.
5. Рожкова М. А., Елисеев Н. Г., Скворцов О. Ю. Договорное право: соглашение о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное (третейское) и мировое соглашение. — М.: Статут, 2008. — 528 с.

Н. О. Петренко, аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра административного и хозяйственного права,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ДОГОВОРНАЯ ПОДСУДНОСТЬ ДЕЛ: ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИИ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию одного из видов подсудности — договорной подсудности. Автор считает, что закрепление правил договорной подсудности на законодательном уровне позволит сделать наше законодательство более прогрессивным и одновременно предоставит дополнительные возможности субъектам хозяйствования для защиты своих прав. Рассмотрена история возникновения и закрепления договорной подсудности в нормативных актах Российской империи и СССР. Разработана классификация договоров о подсудности.

Ключевые слова: договорная подсудность, правовая природа подсудности, виды подсудности.